

درآمدی بر تحلیل معنایی و ساختاری وارثان

دکتر محمد احمدی کلانده

درآمدی بر تحلیل معنای و ساختاری واژگان ذخیرہ خوارزم شاہی

دکتر زہرا احمدی کلانہ احمد

سرشناسه:	احمدی کلاته‌احمد، زهرا، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور:	درآمدی بر تحلیل معنایی و ساختاری واژگان ذخیره‌ی خوارزمشاهی / زهرا احمدی کلاته‌احمد.
مشخصات نشر:	تهران: بوی کاغذ، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۱۸۰ ص.: جدول.
شابک:	978-600-98148-1-7
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
موضوع:	جرجانی، اسماعیل بن حسن، ۴۳۴ - ۵۳۱ ق. -- واژگان
موضوع:	جرجانی، اسماعیل بن حسن، ۴۳۴ - ۵۳۱ ق. ذخیره خوارزمشاهی
موضوع:	نثر فارسی -- قرن ۵ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع:	پزشکی اسلامی -- اصطلاح‌ها و تعبیرها
موضوع:	Medicine, Islamic -- Terminology*
موضوع:	فارسی -- معنی‌شناسی
رده‌بندی کنگره:	LB۱۰۴۴/۸۷۱۳۹۵ ۸م۹ پ/
رده‌بندی دیویی:	۳۳۴۴۶۷۸/۳۷۱
شماره کتابشناسی ملی:	۴۵۱۵۰۰۸

تهران، میدان انقلاب، ابتدای خیابان کارگر شمالی، کوچه مجد، شماره ۵.

واحد یکم غربی، کدپستی: ۱۴۱۸۹۴۵۸۵۱

تلفن: ۰۹۲۱۲۵۷۶۵۹۳ - ۰۶۶۱۲۸۴۹۱ - ۰۲۱ تلفن همراه: ۰۹۲۱۲۵۷۶۵۹۳

رایانامه: info@booka.ir تارنما: www.booka.ir

درآمدی بر تحلیل معنایی و ساختاری واژگان

ذخیره خوارزمشاهی

دکتر زهرا احمدی کلاته‌احمد

چاپ: اول، ۱۳۹۶ مدیر تولید: احمد رضانی ویراستار: مریم نورنمایی

ناظر فنی چاپ: رضا جعفری تیراژ: ۵۰۰ نسخه چاپ و صحافی: چاپ سفیر قلم

قیمت: ۱۸۰۰۰۰ ریال شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۸۱۴۸-۱-۷

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

تقدیم به خانواده‌ام
که جان خسته‌ام را نفس است.

فهرست مطالب

پیش گفتار	۷
۱. نظریه‌های معنایی	۱۱
بخش اول: معنی‌شناسی و ارتباط آن با واژگان	۲۱
بخش دوم: نظریه‌های معنایی	۲۵
نتیجه‌گیری فصل اول	۳۸
۲. تصنیفات معنایی واژگان در ذخیره خوارزمشاهی	۴۱
بخش اول: مفاهیم موجود در یک شبکه معنایی (روابط مفهومی در سطح واژه) در ذخیره خوارزمشاهی	۴۳
بخش دوم: تحولات معنایی در واژگان فارسی به‌صورت‌های گوناگون در ذخیره خوارزمشاهی	۸۱
نتیجه‌گیری فصل دوم	۹۴
۳. ساختار وندها و انگ‌بختگی معنایی آنها	۹۷
بخش اول: واحدهای واژگانی در ذخیره خوارزمشاهی	۹۸
بخش دوم: وندها در ذخیره خوارزمشاهی	۱۰۱
بخش سوم: بررسی پیشوندها در اثر ذخیره خوارزمشاهی	۱۴۰
نتیجه‌گیری فصل سوم	۱۶۳
کتاب‌نامه	۱۷۱

پیش‌گفتار

«علم باید به زبان فارسی آموخته شود.»^۱

بررسی اثری علمی تاریخی از منظر معنی‌شناسی نه تنها دانش زبانی و علمی پدیدآورنده را در نحوه انتقال دانش خود و چگونگی استفاده از واحدهای زبان نشان می‌دهد، بلکه قواعد و ساخت‌ها و امکانات آن زبان علمی را در دوره‌های تاریخی‌اش مشخص می‌سازد. همچنین، فرایندهای واژه‌سازی یا واژه‌گزینی آن دوره را در اختیار زبان‌شناسان و متخصصان آن علم قرار می‌دهد.

با وجود این‌که زبان فارسی از پیشینه‌ای غنی و تاریخی مفصل برخوردار است، در عصر حاضر در تولید آثار علمی و تخصصی هنوز توان رقابت با زبان‌های بیگانه را ندارد. اگر این عقب‌ماندگی را ناشی از ناآگاهی متخصصان علوم دیگر در بهره‌گیری از امکانات زبان فارسی یا آشنایی ناکافی مترجمان با ساخت‌ها و واژگان مناسب زبان علم در فارسی بدانیم، سخن بیهوده‌ای نگفته‌ایم. مشخصاً آگاه‌سازی جامعه علمی از قواعد و امکانات مناسب واژه‌سازی و واژه‌گزینی بر عهده زبان‌شناسان است تا متخصصان دیگر علوم.

زبان‌شناسان با مطالعه و بررسی آثار گوناگون علمی در دوره‌های مختلف زبان فارسی می‌توانند امکان آگاهی و استفاده مخاطبان زبان علم را از ساخت‌های مناسب و واژگان غنی این زبان فراهم آورند. بی‌شک هدف مطالعات در زمانی نیز کمک به غنی‌سازی زبان امروز و جلوگیری از زوال ساخت‌های اصیل آن است. چنانچه

۱. کافی، علی. (۱۳۷۴). مبانی علمی واژه‌گزینی و واژه‌سازی، نامه فرهنگستان، سال ۱، ش

زبان‌شناسان بتوانند در معرفی این امکانات روند سریع‌تری را درپیش گیرند، زبان فارسی نیز می‌تواند جایگاه علمی خود را در دنیای امروز به‌دست آورد. از طرف دیگر باور خود فارسی‌زبانان در یادگیری علم به زبان فارسی نیز نقش مهمی در رشد و غنای علمی آن ایفا خواهد کرد.

با اینکه در قرون گذشته، به‌خصوص پس از غلبه اسلام بر ایران، زبان عربی به زبان علم بدل شد، دانشمندانی هم بودند که آثار علمی خود را به زبان فارسی می‌نوشتند. این آثار اکنون به گنجینه ارزشمندی برای مطالعه و بررسی جنبه‌های مختلف زبان تبدیل شده‌اند. کتاب ذخیره خوارزمشاهی نوشته سیداسماعیل جرجانی، حکیم و پزشک ایرانی نیمه قرن پنجم و ششم قمری از میراث‌های علمی ارزشمندی است که به زبان فارسی اصیل نگاشته شده است. این کتاب از حیث پزشکی، داروسازی، دامپزشکی، روان‌شناسی و علوم انسانی حائز اهمیت است. پس از ابن‌سینا، جرجانی نخستین دانشمندی بود که تمام مباحث علم طب را در پژوهش‌های خود لحاظ و مباحث مربوط به آن را در اثرش تدوین کرد. وی همچنین علاوه بر خلق اثری علمی، مکتب ملی فارسی‌نویسی در آثار علمی را بنیان‌گذاری کرد. این کتاب از جنبه‌های گوناگون اهمیت دارد:

۱. ذخیره خوارزمشاهی دائرةالمعارف پزشکی بزرگی به زبان فارسی به‌شمار می‌رود. پروفیسور ادوارد براون^۱ آن را «سفینه علم پزشکی» نامیده است (حسینی و خدادوست، ۱۳۹۲: ۱۰۰). جرجانی در این اثر مباحث گوناگون علم پزشکی را مطالعه و بررسی و داروهای مختلفی را برای تسکین درد و معالجه بیماری‌های مختلف معرفی کرده است. این اثر پس از کتاب‌های رازی و ابن‌سینا از آثار مهم پزشکی قرون اولیه اسلامی به‌شمار می‌رود (حسینی و خدادوست، ۱۳۹۲: ۱۰۱).

۲. جرجانی در این اثر از جمله‌های کوتاه برای اختصار کلام و اعتدال در گفتار بهره برده و سعی کرده است با پرهیز از توضیح غیرضروری، مطالب را به

- آسان‌ترین و روان‌ترین شیوه ممکن در اختیار خوانندگان قرار دهد.
۳. تقسیم‌بندی موضوعی کتاب به منظور ارجاع‌دهی سریع و آسان به مطالب آن از ویژگی‌های بارز این کتاب و هوشیاری نویسنده آن است. وی با دیدی کلی‌نگر و فراگیر به تقسیم‌بندی موضوعی کتاب خود پرداخته و قسمت‌های مختلف آن را به صورت سلسله‌مراتبی و به ترتیب به بخش، گفتار، جزء و باب تقسیم کرده است.
۴. بی‌شک ویژگی برجسته این کتاب نشر سلیس فارسی آن است. این اثر نخستین کتاب با موضوع علم پزشکی است که به زبان فارسی نگاشته شد با هدف اینکه زبان عربی مانعی برای یادگیری طب در ایران نباشد. وی در این اثر، به جای به کارگیری لغات و اصطلاحات مهم و نامأنوس فارسی که برای اهل زبان دشوار و دیرفهم می‌نمود، از هم‌پایه‌سازی لغات و اصطلاحات عربی با فارسی بهره گرفت تا متن آن برای خوانندگان آن دوران به راحتی درک شود. سریل الگود^۱ درباره ارزش این کتاب می‌نویسد: «جرجانی همان خدمتی را که کتاب مقدس به زبان انگلیسی کرد، به فرهنگ فارسی تقدیم نمود» (حسینی و خدادوست، ۱۳۹۲: ۱۰۳).
۵. از دیگر شاهکارهای این دانشمند ترجمه این کتاب به دست خود او بود. جرجانی با ترجمه کتاب خود به زبان عربی، آن را به یکی از مهم‌ترین منابع آموزش پزشکی در جهان اسلام تبدیل کرد.
- اکنون نقش مطالعات در زمانی زبان‌شناسی به خصوص در بررسی آثار علمی بیش از پیش نمایان می‌شود. از آنجا که نویسنده، خود مترجم کتابش نیز بوده است، این اثر می‌تواند به موضوع خوبی برای مطالعات زبان‌شناسی تطبیقی در زبان‌های فارسی و عربی تبدیل شود. نحوه واژه‌سازی نویسنده در نگارش اثر و شیوه واژه‌گزینی وی در ترجمه به زبان عربی و بررسی امکانات زبان فارسی در حفظ ساخت‌های اصیل و ابداع واژه‌های تازه در این اثر و ترجمه آن حائز اهمیت است.

نیز، بررسی وندهای واژه‌ساز و میزان زایایی آنها در چنین آثاری که هم جنبه تاریخی و زبانی دارند و هم دارای جنبه‌های علمی هستند، بستر مناسبی را برای شناسایی امکانات مناسب زبان فارسی در نگارش به زبان علم فراهم می‌کند. همچنین، بررسی در زمانی این وندها به شناسایی وندها و واژه‌های متروک منجر می‌شود. این واحدها می‌توانند دوباره در همان معنی سابق خود یا در معانی جدید وارد پیکره زبان امروز شوند. تمامی این مطالعات به غنی‌تر کردن زبان فارسی از حیث بهره‌گیری از امکانات و واحدهای واژگانی و ساختن واحدها و ترکیب‌های جدید و خوش‌ساخت به‌خصوص در متون علمی کمک شایانی خواهد کرد.

در نگارش کتاب حاضر بدون شک ضعف‌هایی متوجه کار نویسنده خواهد بود که از خوانندگان فهیم تقاضا می‌شود نویسنده را در درک بهتر کاستی‌های این اثر یاری رسانند. جا دارد از تمام استادان و دوستان گرامی که نویسنده را در به‌ثمر رسیدن پژوهش حاضر صمیمانه یاری رساندند، تشکر و قدردانی کنم.

نظریه‌های معنایی

مقدمه

نقطه شروع مطالعات معنایی را می‌توان در روزگاران بسیار کهن و روزهای نخستین خلقت انسان جستجو کرد، هنگامی که انسان مجبور شد از نشانه‌های کلامی و غیرکلامی که برای او معنایی خاص داشتند، به منظور ایجاد ارتباط استفاده نماید. این نقطه سرآغاز تفکرات منطقی وی برای جستجوی ارتباط بین یک نشانه و معنای آن بود. تابه‌حال فیلسوفان، روان‌شناسان و زبان‌شناسان نظریه‌های زیادی را در زمینه‌های معنانشناسی مطرح کرده‌اند. هر کدام بر یک یا چند جنبه از معنی تأکید کرده‌اند و تقریباً می‌توان گفت هیچ‌یک از این نظریه‌ها به بررسی همه‌جانبه‌ای نپرداخته‌اند، یا صرفاً نگاهی بسیار سطحی و جزئی به بعضی از جنبه‌ها داشته‌اند. دلیل آن را می‌توان گستردگی بسیار زیاد موضوع معنی دانست و اینکه بررسی همه‌جانبه معنی امری دشوار است.

آنچه در این کتاب مورد نظر است، معنی‌شناسی^۱ زبانی نام دارد که بخشی از زبان‌شناسی به‌شمار می‌رود و بر اساس اصطلاح فرانسوی *semantique* بر اساس واژه *semantikos* یونان باستان وضع شده است.

در این نوع نگرش خود زبان مورد توجه قرار می‌گیرد، معنی واژه‌ها، جمله‌ها و متن‌ها تحلیل می‌شود و نیز معنی آنها را از دیدگاه‌های مختلف به‌شکل نظام‌مند مطرح می‌گردد. برخی پژوهشگران بر این باور هستند که بین صورت و معنای واژگان

رابطه‌ای قراردادی برقرار است؛ اما برخی دیگر معتقدند که رابطه صورت و معنا گاهی به رابطه‌ای شفاف‌تر از آنچه تصور می‌شود، تغییر می‌کند و سرنخ‌هایی مستقیم یا غیرمستقیم برای دستیابی به معنا در اختیار ما قرار می‌دهد. پس معنا چیست؟ زبان‌شناس تاجیک مجیداف (۲۰۰۷) معنا را چنین تعریف می‌کند: «انعکاسات بی‌واسطه یا باواسطه شیء و حادثه‌های حیات واقعی در شعور آدمیان که با قیافه آوازی واژه بیان کرده می‌شود، معنا نام دارد. مجموع معنایی که این یا آن واژه بیان کرده می‌تواند مضمون آن را تشکیل می‌دهد. مضمون واژه از انواع مختلف معناهای لغوی، تابش‌های رنگارنگ آنها و معناهای گرامتیکی (دستوری) عبارت است.» (صص. ۲۴-۲۵).

صفوی (۱۳۸۳) درباره معنی‌شناسی می‌گوید: «معنی‌شناسی را مطالعه انتقال معنی از طریق زبان می‌توان دانست؛ اما در این میان دانش عامی نیز وجود دارد که معنی‌شناسی تنها بخشی از آن را تشکیل می‌دهد. این دانش همانا نشانه‌شناسی است که نخستین بار فردیناند دوسوسور^۱ آن را معرفی کرد. در معنی‌شناسی زبانی به آن‌گونه از معنی توجه می‌شود که درون‌زبانی است و واحدهای مطالعه این نوع معنی نیز واژه و جمله به حساب می‌آیند.» (صص ۳۶ و ۴۶). لوکافسکایا^۲ (۱۹۶۲) قید می‌کند که: «معنای واژه چون اصطلاح، به دو معنا به کار برده می‌شود: (۱) افاده‌شوی کل مندرجه معنایی، در مثال، تفسیر واژه در فرهنگ لغت‌ها؛ (۲) چون مرادف اصطلاح معنای لغوی واژه».

در این زمینه، پژوهشگرانی نیز بر این باورند که واژگان در ابتدا رابطه‌ای شفاف با معنا دارند و با گذشت زمان و ایجاد تغییرات آوایی، نحوی، معنایی و ساختاری در واژه‌ها، این رابطه شفاف تیره‌تر می‌شود. گروهی نیز معتقدند که واژگان اولیه برحسب قرارداد وضع شده‌اند و به دلیل ذات طبیعت‌گرای انسان، به سمت شفافیت و انگیزختگی پیش می‌روند. بنابراین، زبان در کنار تغییر و تحولات افکار و روابط انسان‌ها، با تکیه بر نظام‌مندی در حال تکامل و دگرگونی است و با توجه به ضروریات و نیازهای انسان‌ها

می‌توان به‌طور پیوسته تحول در واژگان هر زبان را مشاهده نمود. زبان فارسی تاجیکی نیز از این امر مستثنا نیست. یکی از راه‌های بررسی این تحولات در سطح واژه، روابط معنایی و ساخت واژگان براساس نیاز و ضرورت کاربرد آنها برای بیان کردن معنا در سطح جمله است. بررسی و مطالعه واژگان و روابط معنایی بین واژه‌ها، همچنین مطالعه معنا در سطح واژه‌سازی با استفاده از وندافزایی (وندهای واژه‌ساز) از کتابی کهن که با واژگان پرکاربرد دوره خاص خود نوشته شده است، می‌تواند سرنخ‌های قابل توجهی را برای اهل زبان و زبان‌شناسان ارائه دهد. یکی از این تألیفات کتاب ذخیره خوارزمشاهی نوشته سید اسماعیل جرجانی (قرن ۱۱ و ۱۲م) کتابی است مشتمل بر واژگان و اصطلاحات طبی پرکاربرد که به زبان فارسی دری روان و ساده نوشته شده است، به‌طوری‌که با کمی تأمل از آن زمان تاکنون قابل فهم است.

با بررسی تاریخی درمی‌یابیم انسان از زمانی که اسناد مربوط به آن در دسترس است، در پی یافتن رابطه بین صورت و معنای کلمات بوده و گاه طبیعی بودن رابطه بین صورت و معنا و گاه رابطه قراردادی بین آنها را پذیرفته است. با توجه به این حقیقت که نظریه قراردادی بودن رابطه صورت و معنا در نشانه‌های زبانی نظریه‌ای غالب است، به‌نظر می‌رسد تاکنون انگیزتگی معنا توجه درخوری را دریافت نکرده و وجوه مختلف آن بررسی نشده است. همچنین باید خاطر نشان کرد که واژگان زبان مجموعه بزرگی را تشکیل می‌دهد، اعضای این مجموعه بزرگ همیشه در حال تغییر هستند. برخی از واژه‌ها حذف و واژه‌های جدید به این مجموعه افزوده می‌شوند. واژه‌ها بدون قاعده ساخته نمی‌شوند؛ این قواعد شکل و ساختمان واژگان زبان را در دوره‌های مختلف تعیین می‌نمایند. از آنجا که همه چیز در این جهان در حال تغییر است، زبان و قواعد حاکم بر ساخت واژگانی آن نیز تغییر می‌کند. در زبان فارسی، واژه‌سازی بیشتر از دو طریق ترکیب و اشتقاق صورت می‌گیرد. بررسی ساخت واژی و ارتباط آن با معنی در دوره‌های مختلف می‌تواند تغییرات احتمالی آنها را معین نماید؛ همچون کتاب ذخیره خوارزمشاهی که از نظر واژه‌شناسی و بررسی سیر دگرگونی واژگان علمی و فنی در زبان فارسی تاجیکی اهمیت دارد. این کتاب یکی از

منابع اصیل واژگانی و ترکیبات کلمات زبان فارسی، پزشکی و غیرپزشکی است و بر هر فارسی زبان دانش پژوهی واجب است که از این خرمین گل، برگ‌هایی برگیرد و از شکوفه‌های آن بهره معنوی ببرد.

از مزایای این پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. با پیاده کردن یک نظریه معنایی بر داده‌های زبانی می‌توان به نکات ضعف و قوت آن پی برد؛

۲. نظریه مورد نظر را می‌توان گسترش داد؛

۳. می‌توان دستاوردهای مطالعه معنا در سطح واژه را که پژوهشگران زبان‌شناس در اختیار اهل فن قرار داده‌اند، به‌طور کاربردی با استفاده از اثری معروف و شناخته شده مورد مطالعه و بررسی قرار داد تا نمونه‌ای برای پژوهش‌های بعدی باشد؛

۴. با بررسی رابطه معنا و واژه‌سازی در زبان فارسی تاجیکی به‌طور تاریخی می‌توان به غنی بودن این زبان در مجموعه‌ها پی برد؛

۵. با انتقال معنا از طریق واژه‌ها با استفاده از فرایند واژه‌سازی (وندافزایی) می‌توان به میزان کاربرد وندهای اشتقاقی (پسوندها و پیشوندها) در دوره‌های مختلف زبانی پی برد؛

۶. با مطالعه روابط مفهومی میان واژه‌ها (هم‌معنایی یا مترادف، تقابلی معنایی، چندمعنایی و...) می‌توان به میزان کاربرد آنها در انتقال معنا در یک دوره خاص زمانی زبان فارسی دست یافت.

بررسی و پژوهش درباره امکانات زبان فارسی تاجیکی برای بیان مفاهیم و مطالعه‌ای جامع در زمینه انگیزختگی و بررسی آن از تمام جوانب، از جمله برانگیزختگی ساخت واژگی زبان فارسی تاجیکی می‌تواند راهگشای بسیاری از مسائل و پاسخگوی پرسش‌هایی باشد که در مطالعات زبان‌شناسی با آن روبه‌رو هستیم. بنابراین، به‌نظر نگارنده بررسی کتاب ذخیره خوارزمشاهی از یک سو در شناخت واژگان و روابط معنایی بین آنها اهمیت دارد و از سوی دیگر، پژوهشی است درباره

انگیزه‌های ساخت‌وازی در این کتاب؛ اثری که یکی از مفصل‌ترین کتب‌های طبّی پارسی قرن ۱۱ و ۱۲م است و سیداسماعیل جرجانی پس از گذشت قریب به پنج قرن که بیشتر تألیفات طبّی به‌زبان تازی (عربی) بود، آن را به پارسی تألیف کرد. این کتاب می‌تواند نمونه‌ای از دریافت سیر تکاملی و تأثیر برخی عوامل و حوادث اجتماعی بر تغییرات زبان فارسی باشد.

بررسی اهمیت آثار متأخران را زبان‌شناسی تاریخی گویند. هرچند این علم جدید است و مدت زمان زیادی از آن نمی‌گذرد، نقد و بررسی آثار گذشتگان در مباحث زبان‌شناسی می‌تواند تاحدودی به سؤالات و نیازهای پژوهشگران پاسخ دهد. از قرن هجدهم که ویلیام جونز انگلیسی به کشف ارتباط زبان‌های هند و اروپایی دست یافت تا به امروز، تحولات خاصی در زمینه زبان‌شناسی رخ داده است و زبان‌شناسان بزرگی زبان‌های تاریخی و روابط خانوادگی آنها را کشف نموده‌اند و با بررسی آنها انقلاب نوینی در عرصه زبان‌شناسی ایجاد کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین خانواده‌های زبان‌های دنیا، یعنی هند و اروپایی در آسیای صغیر، آسیای میانه و خراسان بوده است و زبان مردمان این مناطق در گذر زمان تحولات بزرگی را پشت سر گذاشته است. دانشمندان عصر حاضر در ایران و تاجیکستان در این پژوهش‌ها نیز سهم بزرگی داشته‌اند و با ارائه کتاب‌ها و مقالات ارزنده تلاش‌های زیادی کرده‌اند. به‌عنوان نمونه از ایران می‌توان به کسانی همچون ملک‌الشعرای بهار، پرویز ناتل خانلری، سیروس شمیسا، علی محمد حق‌شناس، یدالله ثمره، علی‌اشرف صادقی، کورش صفوی، محسن ابوالقاسمی، مهدی باقری، محمد دبیرمقدم و از تاجیکستان می‌توان به افرادی مانند عبدالغنی میرزایی، ناصر جان معصومی، شراف‌الدین رستم‌اف، مکرمه قاسم‌آوا، حامد مجیداف، بحرالدین کمال‌الدین‌اف، دادخدا سیم‌الدین‌اف، دولت‌بیک خواجه‌اف، سیف‌الدین نظرزاده و ... اشاره نمود. همچنین در ایران و تاجیکستان دانشجویان به کمک استادان خود، پژوهش‌های زیادی را انجام داده‌اند. در ایران می‌توان به معناشناسی واژگانی، «طبقه‌بندی افعال فارسی» از بلقیس روشن، «بررسی معنایی عملکرد فرایند ترکیب در واژه‌سازی زبان فارسی» معصومه ضرغام، «رویکردی

معنایی در تدوین گنج واژه زبان فارسی» نوشته محمدرضا صفوی، «فرهنگ ریشه‌شناسی واژه‌ها و کوتاه‌نوشته‌های دخیل اروپایی و آمریکایی در فارسی» از رضا زمردیان، «فرایند واژه‌سازی در تاریخ زبان فارسی» از عظیم نقدی زاده‌روشن، «توصیف و بررسی شبکه‌های معنایی واژگان فارسی» از علی ایزانلو، «تحلیل صنایع شعری و صور خیال در غزلیات سعدی» نوشته لیلا اناری، «واژه‌شناسی حکایات بوستان و گلستان سعدی» از جوادشاه صنعم و... اشاره نمود. در مراکز دانشگاهی تاجیکستان، قطب‌الدین مختاری درباره «خصوصیات زبان رودکی»، بهادر قاسم‌اف در مورد واژگان تاریخ طبری، عبدالجمال حسن‌اف و محمدحسین یمین درباره زبان حدود العالم، سلیمان انوری در مورد واژگان نظامی در شاهنامه فردوسی، زین‌الدین مختاراف در مورد «بررسی واژگان حکیم سنایی»، فرنگیس شریف‌آوا درباره خصوصیات لغوی کشف‌المحجوب هجویری، شیرین حایتووا درباره خصوصیات غزلیات کمال خجندی و اصطلاحات ذخیره خوارزمشاهی، زیلا گل‌نظرآوا در مورد تصنیفات معنایی فعل در بهارستان عبدالرحمان جامی، شمس‌الدین کریم‌اف و محمدداوود سلام‌اف درباره زبان خواجه حافظ، شریف‌بیک جوهره زاده درباره خصوصیات لغوی مثنوی معنوی مولانا، صابر جان هاشم‌اف در مورد گلستان سعدی، صف‌گل حلیم‌آوا خصوصیات لغوی آثار «سیدای نسفی» به پژوهش پرداخته‌اند.

بررسی آثار ادبی فارسی تاجیکی در مطالعات زبان‌شناختی کمک قابل توجهی به تمایز زبان‌ها و گونه‌های مختلف واژگانی، خصوصیات صرفی و نحوی و معنایی در تحلیل زبان کرده است و نشان می‌دهد که واژگان مورد استفاده در نثر و نظم تا چه اندازه در کاربرد روزمره زبان کارایی دارند و تا چه اندازه در آثار علمی مورد استفاده قرار می‌گیرند. بررسی آثار گذشتگان ما را در شناخت بهتر معیارهای زبانی، بخش‌های آوایی، واژگانی، واژه‌سازی، معنایی و خصوصیات صرفی و نحوی و غیره یاری می‌کند تا خصوصیات کلامی شاعران و نویسندگان را بهتر دریابیم.

هر پژوهشی که درباره ذخیره خوارزمشاهی انجام شده، یا از نظر پزشکی بوده یا به‌طور کلی درباره شیوه نگارش و ارزندگی این اثر نوشته شده است. فرزانه در